

Voorwoord

Hollandse meesters als Rembrandt van Rijn en Johannes Vermeer genoten sinds hun eerste meesterwerk beslist niet allebei even grote roem. Rembrandts stijl en technieken werden gretig overgenomen in ateliers en academies en zijn *Nachtwacht* wordt door het Rijksmuseum sinds mensenheugenis als hoogtepunt van de vaste expositie gepresenteerd. Vermeer was na een carrière als broodschilder een obscure naam in de kunstgeschiedenis totdat hij in de negentiende eeuw in de belangstelling kwam. *De astronoom* van Vermeer werd nota bene voor een omslag van het grote handboek van de Moderne Geschiedenis, R.R. Palmers *A History of the Modern World*, gebruikt. Niet alleen de kunst van de twee schilders, maar ook hun identiteit heeft in de loop der eeuwen een plaats verworven in de Westerse cultuur en de Nederlandse in het bijzonder. Waar Rembrandt mede vanwege zijn protestantse geloof in de negentiende eeuw de voorkeur kreeg om als nationale schilder te worden geëerd, kreeg de ondergeschoven Vermeer pas zijn grootste bekendheid in de Verenigde Staten. Zijn vrolijke, heldere afbeelden zijn daar bij het grote publiek meer in trek dan het stemmige werk van Rembrandt. Het is daarom niet verwonderlijk dat in 2003 een speelfilm is gemaakt over een fictieve episode uit het leven van Vermeer, *The Girl with a Pearl Earring*, met sterren als Colin Firth en Scarlett Johanssen. Rembrandt moet het tot nu toe doen met een televisieserie van de Evangelische Omroep, *Rembrandt*.

Zowel Vermeer als Rembrandt hebben hun roem niet alleen met hun vaardigheid als schilder verdiend, maar ook vanwege hun vermogen om het Hollandse licht te representeren op doek. Lichtinval lijkt vanaf het ontstaan van de noordelijke schilderkunst een belangrijk element te zijn geweest. Ook in de kunst van Jan van Eyck speelt licht een belangrijke rol. De Napolitaanse kunstkenner Bartholomaeus Fazio publiceerde in 1456 zijn kunstalmanak *De viris illustribus*, waar hij de enige overgeleverde beschrijving geeft van een verdwenen werk van Van Eyck. Het betreft een portret van Battista Lomellini en zijn geliefde: 'tussen hen, als door een scheur in de muur, valt een straal van de zon waarvan je zou denken dat het echt zonlicht is.'¹ Klaarblijkelijk speelt dit straaltje licht zo'n belangrijke

1 Alfred Acres, 'Elsewhere in Early Netherlandish Paintings' in: Jeffrey F. Hamburger en Ann Sophia Korteweg ed., *Tributes in Honor of James H. Marrow: Studies in Painting and Manuscripts Illuminations of the Late Middle Ages and Northern Renaissance* (Londen en Turnhout 2006) 246.

rol in het paneel dat Fazio er zijn beschrijving mee kan doen volstaan. Zou dit de eerste verwijzing zijn naar 'Hollands Licht'? Maar wat kan men verstaan onder 'Hollands Licht' en bestaat het wel als uniek concept? Is de lichtinval in Nederlandse schilderijen het product van de zon die door de alomtegenwoordige regenwolken schijnt, of gaf de drooglegging van de polders het daglicht een zilverachtige glans? Staat het Hollandse licht symbool voor de 'Kleine Verlichting' die Jonathan Israel toeschrijft aan het wetenschappelijke klimaat in de Gouden Eeuw? Wanneer men stil staat bij het idee, moet men concluderen dat het begrip onder hoogspanning staat van talloze mogelijke interpretaties. Het mag u daarom niet verbazen dat om deze reden de redactie van *Groniek* heeft besloten een themanummer te wijden aan 'Hollands Licht'.

In het eerste artikel van deze uitgave zal Fokko Jan Dijksterhuis de ontwikkelingen binnen de optica door een historische lens bekijken. Deze tak van de wetenschap is van groot belang geweest voor de ontplooiing van Holland als centrum van een mondiaal handelsnetwerk. Waar voorheen schepen alleen konden navigeren op landbakens, maakte de optica het mogelijk om met behulp van allerlei instrumenten de positie van het schip op basis van de hemellichamen te bepalen.

André Koch geeft in het tweede artikel een beschouwing van de invloed dat het elektrische licht had op het Nederlandse huishouden en de huisvrouw in het bijzonder. Rembrandts *De filosoof* zal een representatief beeld geven van hoe een Hollands huis op een zonnige dag toch haar duisternis kon behouden. Dat schemerige licht komt men zeer overtuigend tegen in een werk van een andere Hollandse meester. Vincent van Gogh's beroemde werk, *De aardappeleters*, geeft de schemerige werkelijkheid van een arbeidersgezin aan tafel weer. De enkele gaslamp kan de omgeving niet voldoende belichten en legt daardoor de nadruk op de grove, sympathieke gezichten van de landarbeiders. Met de introductie van de gloeilamp werden dit soort beelden verleden tijd.

Is het waterige zonnetje dat je na een lange vakantie verwelkomt op Schiphol, ongeveer dezelfde als dat *Het melkmeisje* in licht deed baden, of is het Hollandse licht een handelsmerk vergelijkbaar met de 'Nederlandse' nuchterheid en tolerantie? De Amerikaanse kunsthistorica Lisa Pincus zal in het derde artikel een uiteenzetting geven van de contemporaine literatuur omtrent het idee van Hollands licht. Zij zal hierbij beginnen met het legendarische zeventiende-eeuwse standaardwerk *Het schilder-boeck* van Cornelis van Mander.

Voorwoord

Kan het toeval zijn dat in hetzelfde land dat op wetenschappelijk en kunstzinnig gebied zo sterk verbonden is met de werking van licht, ook een stad staat die nauw betrokken is geweest met de ontwikkeling van het kunstmatige licht? Eindhoven mocht zich al de 'lichtstad' noemen toen Parijs haar koosnaam *la Ville Lumière* nog moest bedenken. Zowel de luciferindustrie als gloeilampgigant Philips hebben Eindhoven haar imago als lichtstad eer aan gedaan. Henk Schippers zal in het vierde artikel zijn licht schijnen over het imago van 'lichtstad' die Eindhoven zichzelf aan blijft meten, ook al is de lampenindustrie er al geruime tijd verdwenen. Voordat hij deze vraag beantwoordt, zal er gekeken worden naar de sociale invloed van het kunstmatige licht, en de opkomst en teloorgang van Philips in Eindhoven.

Hoewel het concept van Hollands licht in de schilderkunst een bijna etherische lading geeft aan de regio, is er een ander licht waar Holland ook bekend om staat, maar dat veel profaner van aard is. Annemarie de Wildt onderzoekt in het vijfde artikel van deze uitgave van *Groniek* hoe het licht achter de ramen van *the Red Light District* is terechtgekomen.

We hopen met deze gevarieerde verzameling artikelen een waardevolle bijdrage te kunnen leveren aan de discussie rond de term 'Hollands licht'.

De redactie wenst u veel leesplezier.